

Jogvédelem dokumentumok elektronikus szolgáltatása – az OSZK ELDORADO projektje¹

A cikk az Országos Széchényi Könyvtár a TÁMOP-3.2.4.B-11/1 – „Tudásdepó-Expressz” – Országos könyvtári szolgáltatások bővítése, fejlesztése az oktatás és képzés támogatásának érdekében pályázat keretében megvalósuló ELDORADO (ELEktronikus DOKumentumküldés Országos Rendszere Adatbázisa és DOKumentumtára) projekt fő elemeit ismerteti, középpontba állítva a folyóiratok digitalizálását és szolgáltatását.²

Digitalizálás és jogvédelem

A szerzői jogvédelem és az internetes megosztás, terjesztés egyszerűsége, mindenki számára elérhetősége közötti ellentmondás a kultúra valamennyi szereplője számára kihívás. Azon mű esetében, amelynek legalább egy olyan alkotója van (legyen az szerző, illusztrátor vagy fordító), aki esetében a 70 éves védelem (amelyet az illető elhunytától kell számolni) nem járt le, a jogvédelem nem teszi lehetővé a könyvtárak – így az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) – számára sem, hogy az alkotáshoz a könyvtár zárt rendszerén kívül hozzáférést biztosítsanak.

Az olvasók joggal várják el – ahogy azt az interneten már megszokhatták –, hogy a kulturális örökség kincsei egy-két kattintással elérhetővé váljanak számukra. Erre az igényre kíván adekvát és jogkövető választ adni az OSZK az ELDORADO szolgáltatással, amelynek célja, hogy a könyvtárakban őrzött kulturális örökség teljes vertikumát elérhetővé tegye a felhasználók számára, a jogvédelem esetében a jogdíj megfizetése mellett, a már nem védett művek esetén térítésmentesen.

A magyar könyvpiac és az alkotók számára alapvetően fontos kérdés, hogy az előállított kulturális termékek befektetései megtérülhessenek, így a szerzők hozzájussanak a jogos díjazáshoz, és a kiadók számára is megérje újabb műveket kiadni. Ennek megfelelően a kereskedelmi forgalomban elérhető elektronikus és hagyományos könyvek hozzáférhetővé tételét elsősorban a könyvterjesztőknek és a könyvtári rendszernek kell megoldania.

Ugyanakkor a könyvtári rendszernek – ezen belül az ELDORADO rendszernek – ki kell szolgálnia a kereskedelmi forgalomban már nem kapható művek iránti felhasználói igényeket is. Mivel ezen művek jellemzően még hagyományos papír alapú formában állnak rendelkezésre, a legszélesebb közönség számára elérhetőséget a digitalizálás biztosítja.

A kereskedelmi forgalomban kapható művek túlnyomó része esetében a szerzők, illetve a jogtulajdonosok tisztázottak. A kereskedelmi forgalomban már nem levő művek

esetében viszont jelentős az a szám, ahol a szerző vagy jogtulajdonos azonosítása nem megoldható (úgynevezett árva művek), viszont a mű keletkezésének körülményeiből nem válik egyértelművé, hogy a mű már szabadon felhasználható. A legújabb európai irányelvek szerencsénkre jelentősen könnyítették és egyértelműbbé tették azt a követendő eljárásrendet, amely alapján az ilyen művek elektronikus szolgáltatása is megoldhatóvá válik a jogdíjak „tartalékolása” mellett.

Az Országos Széchényi Könyvtárnak megőrzési feladatai miatt joga van valamennyi őrzött kiadványának digitalizálására, valamint az elektronikus kötelezpéldányok³ belső szolgáltatására.

Az igazi cél azonban, amelyet az ELDORADO projekt tűzött ki maga elé, a könyvtárakban őrzött kulturális örökségünk elérhetővé tétele a világ számára, úgy hogy az olvasók, a jogtulajdonosok, a könyvtárak valamint a teljes kulturális piac számára a kölcsönös előnyök mentén, együttműködésel valósuljon meg.

Az ELDORADO feltöltése az magyar könyvtári közösség dokumentumállományára alapozva folyik majd, az egyes könyvtárak digitalizálási tervének megfelelően, amely az OSZK esetében az állomány védelmét szolgálja hangsúlyosan. Ennek megfelelően, amennyiben egy felhasználó olyan dokumentumot igényel, amelynek digitalizálása nem szerepel a közeljövőben, a soron kívüli kezelésért ellentételezést kell fizetnie.

A sérülékeny digitális örökség – folyóiratok

Ameddig a papír alapú hordozók időtállósága már bebizonyosodott, a digitálisan született művek esetén a „digitális sötét közép-kor”, azaz a weboldalak és velük együtt az ott publikált alkotások eltűnése, végleges megsemmisülése a mindennapok tapasztalata. Ennek csak részben oka a technológia fejlődése és ezzel együtt a technológiához kötött formák (például programozott multimédia adatok vagy fizikai hordozók [floppy]) megjelenítésének gyakorlati ellehetetlenülése. A másik, legalább ennyire jelentős ok a mentések hiánya, a szolgáltató vagy a kiadó megszűnése és ezzel együtt a szolgáltatott anyagok eltűnése, elkallódása.

Az Országos Széchényi Könyvtár e probléma kezelésére hozta létre az Elektronikus Periodika Archívumot (EPA, <http://www.epa.oszk.hu/>), amely alapvetően önkéntes alapon teszi lehetővé akár digitálisan született, akár digitalizált folyóiratok elektronikus szolgáltatását.

Az ELDORADO keretében az EPA tovább lesz majd képes bővíteni szolgáltatási portfólióját azáltal, hogy így a jogvédelem alá eső periodikumok is elérhetővé válhatnak.

Manapság egyre többen ismerik fel a kiadók közül is azt, hogy a hosszú távú megőrzés, a társadalmi emlékezet fenntartása érdekében érdemes a digitálisan rendelkezésre

Ameddig a papír alapú hordozók időtállósága már bebizonyosodott, a digitálisan született művek esetén a „digitális sötét közép-kor”, azaz a weboldalak és velük együtt az ott publikált alkotások eltűnése, végleges megsemmisülése a mindennapok tapasztalata. Ennek csak részben oka a technológia fejlődése és ezzel együtt a technológiához kötött formák (például programozott multimédia adatok vagy fizikai hordozók [floppy]) megjelenítésének gyakorlati ellehetetlenülése. A másik, legalább ennyire jelentős ok a mentések hiánya, a szolgáltató vagy a kiadó megszűnése és ezzel együtt a szolgáltatott anyagok eltűnése, elkallódása.

álló folyóiratokat eljuttatni az OSZK-ba, hiszen a periodikumokra jellemző aktualitás mellett az alkotók jogos elvárása, hogy alkotásaik a jövőendő nemzedékek számára is elérhetővé váljanak.

Valamennyi kiadót arra biztatjuk tehát, hogy adja át anyagait az OSZK számára, abban az esetben is, ha a nyilvános és/vagy térítésmentes szolgáltatáshoz nem járul hozzá, hiszen az ELDORADO projekt keretében biztosított lesz a titkosított tárolás, illetve a jogszerű hozzáférés.

A beadás mindenképpen kölcsönös előnyökkel jár, hiszen amellet, hogy az OSZK így teljesíteni tudja alapfeladatát, a folyóirat növekvő felhasználószámot érhet el, bevételhez juthat, amennyiben jogvédett anyagok szolgáltatását is lehetővé teszi, hozzáfér a használati adatokhoz, illetve ha a szolgáltatást nem engedélyezi, az ELDORADO rendszerből a felhasználókat átirányítjuk a terjesztői oldalra.

Ugyanakkor arra is szeretnénk felhívni az alkotók figyelmét, hogy a hosszú távú megőrzés máig megoldatlan problémája a technológiafüggő megjelenítés. Bármennyire is csábító a legújabb animációs technológiák, az interaktivitás, illetve a saját formátumok használata, hosszabb távon a nemzetközi szabványokon alapuló formátumok megjelenítését tudjuk csak biztosítani. Ennek megfelelően javasoljuk már a tervezés során annak figyelembevételét, hogy a pdf/a formátumra konvertált változatok esetén valószínűsíthető leginkább a szükségszerű technológia váltások során végrehajtott konverziók sikere. Mindezzel persze nem azt állítjuk, hogy a technológiai konverzió megoldhatatlan, hanem azt, hogy az eddigi tendenciák alapján a technológiai konverzió finanszírozhatatlan, azaz nem lesz forrás rá, amikor a feladat felmerül.

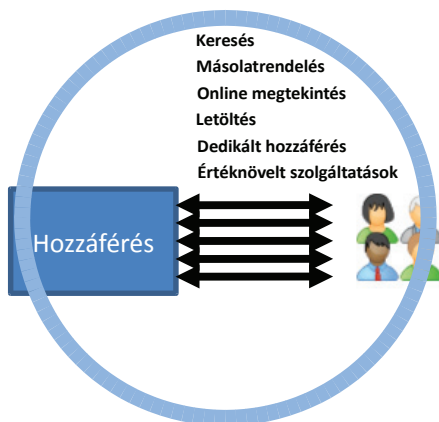
Az ELDORADO felhasználói

Az ELDORADO projekt web felületen fogja az olvasókat kiszolgálni, így gyakorlatilag a világ tetszőleges pontjáról elérhető lesz. A szolgáltatás igénybevétele nem lesz regisztrációhoz kötve mindazokban az esetekben, amikor a keresőfelületet vagy nem jogvédett kulturális közkinccsel kíván elérni a felhasználó.

A jogvédett anyagok eléréséhez már szükséges a felhasználói regisztráció, hiszen a fizetés és az igénybevétel itt elkülönül. A regisztráció során személyes adatokat csak akkor kell megadni, amennyiben a felhasználó kedvezményt kíván igénybe venni, vagy a szolgáltatás teljesítéséhez ez szükséges (például igény szerint nyomtatott könyv házhoz szállítása).

Az ELDORADO felhasználói egyúttal partnerei a könyvtárak, amelyek speciális jogosultságokkal rendelkeznek, annak érdekében, hogy saját digitalizált dokumentumaikat fel tudják tölteni a rendszerbe, onnan felhasználók számára dokumentumokat rendeljenek, saját digitalizálási folyamataikat automatizálásához a rendszer szolgáltatásait igénybe vegyék, illetve a bevételeket és kiadásokat elszámolják.

Az ELDORADO projekt a digitalizált dokumentumok hosszú távú szolgáltathatósága érdekében a pdf/a formátumot támogatja és ennek érdekében lehetőséget biztosít a digitalizáló eszközök integrációjára valamint a munkafolyamatok vezérlésére.

Az ELDORADO felhasználóinak harmadik nagy csoportja a kiadók és jogtulajdonosok köre, amelyek számára az ELDORADO lehetővé teszi, hogy a digitális dokumentumaikat akár köteles példány szolgáltatás keretében, akár önkéntesen feltöltsék, a szolgáltatási engedélyeket, jogdíj igényt beállítsák, illetve a forgalmat kövessék.

Az internet globális jellegéből adódóan a határon túli felhasználók, tehát a világ magyarsága számára is elérhetőek lesznek az ELDORADO rendszer szolgáltatásai, így remélhetőleg a könyvtárakban őrzött kulturális örökség elérése helyfüggetlenné válhat.

Ez a lehetőség természetesen a határon túli könyvtárak és kiadók számára is fennáll, ami magával hozza a kínálat növekedését illetve azt, hogy a határon túli könyvtárak is bővíteni tudják szolgáltatási kínálatukat.

Az ELDORADO projekt keretei

A Pannon Egyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár (PEKL) könyvtári szolgáltatásainak fejlesztésére és az országos dokumentumküldő rendszer (OEDR) koncepciójának kidolgozására, valamint a szerzői jog által védett tartalmak elektronikus formában történő szolgáltatás koncepciójának kidolgozására nyert támogatást a TÁMOP 3.2.4-08/2 pályázat során. Ennek eredményeképpen megszületett egy összegző tanulmány, amely alapján újabb pályázati kiírás született a rendszer tényleges megvalósítására. Ezt a TÁMOP-3.2.4.B-11/1 – „Tudásdepó-Expressz” – Országos könyvtári szolgáltatások bővítése, fejlesztése az oktatás és képzés támogatásának érdekében címmel kiírt pályázatot az OSZK nyerte meg, és ennek alapján kezdte meg a rendszer közbeszerzését és megvalósítását.

A projekt fő célja, hogy „a szerzői jog által nem védett dokumentumok mellett a szerzői jog által védett könyvtári dokumentumok is eljuthassanak a felhasználókhhoz, olvasókhöz, ezzel segítve képzésüket, oktatásukat”, a felhasználók köre pedig nőjön azáltal, hogy „nem csak a könyvtárból, iskolából, de akár otthonról is megrendelhetők a kért anyagok”.

A projekt megvalósulási szakasza 2013. novemberben kezdődött, befejezése 2014. év végére várható, és ettől az időponttól kezdődik a szolgáltatás indítása és a legalább 5 éves pályázati feltételként vállalt fenntartási kötelezettség, amely után a szolgáltatás természetesen folytatódni fog.

Az ELDORADO strukturális felépítése és kiemelt szolgáltatásai

- Az ELDORADO rendszer részben integrálja a már meglévő és közismert könyvtári szolgáltatásokat, részben pedig kiegészíti ezeket új komponensekkel.
- A főbb források csak felsorolásszerűen:
- A könyvtárak közös katalógusa, a MOKKA
- A hagyományos dokumentumok és másolatok küldését lehetővé tevő Országos Dokumentumküldő Rendszer (ODR)
- A cikkeket tartalmazó Cikkarchívum
- A képeket tartalmazó Magyar Digitális Képkönyvtár (MDK)
- A teljes szövegű periodikumokat tartalmazó Elektronikus Periodika Adatbázis (EPA)
- A periodikumok tartalomjegyzékét tartalmazó MATARKA
- A cikkszintű bibliográfiai leírásokat tartalmazó HUMANUS
- A periodikumokat nyilvántartó Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA)
- A Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK)

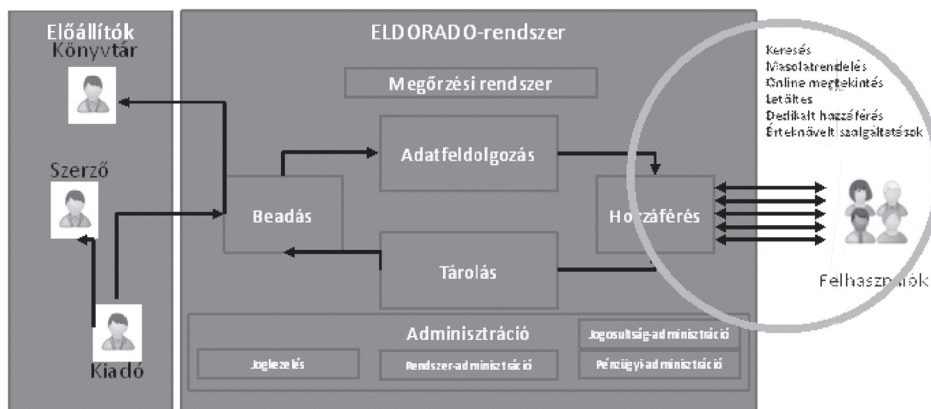

Ezek felhasználása mellett az ELDORADO alapszolgáltatása a digitális dokumentumok fogadása részben a piac szereplőitől (köteles példányok kiadói beszolgáltatása révén) részben a digitalizálást végző intézményektől (jellemzően könyvtáraktól). A digitálisan született illetve digitalizált dokumentumok egyaránt biztonságos tárolóba kerülnek, amely jogvédezt anyagok esetén megátolja az illetéktelen hozzáférést.

Az ELDORADO rendszer a felhasználók számára a kereső szolgáltatásával ad lehetőséget a dokumentumok kiválasztására.

Amennyiben egy dokumentum nem lelhető fel digitálisan, a felhasználónak lehetősége van annak digitalizálását is megrendelni, amennyiben arra a jogtulajdonos engedélyt ad.

Az ELDORADO rendszer magában foglalja a digitális dokumentumok előállításához, befogadásához, tárolásához, szolgáltatásához valamint a partnerek és a rendszer közötti kapcsolattartáshoz szükséges valamennyi komponenszt.

Így felhasználók személyre szabott kiszolgálását lehetővé tevő felületen lehetőség nyílik majd a dokumentumok keresésére, digitalizálás megrendelésére, digitalizált dokumentumok megrendelésére, letöltésére, elektronikus fizetésre, megrendelés-történet kezelésére, vagy akár saját könyvespolc létrehozására.

A rendszer működését lehetővé tevő háttér folyamatok tárgyalása meghaladja e cikk kereteit. Ezek támogatják többek között a szerzői jogok kezelését, a pénzügy elszámolást a partner intézményekkel, a kapcsolatot a könyvpiac szereplőivel illetve teszik lehetővé a dokumentumok biztonságos tárolását, védelmét az illetéktelen hozzáféréssel, sokszorosítással, felhasználással szemben (Digital Rights Management, DRM).

Az ELDORADO jövője

Az ELDORADO projekt nagyszabású, a magyar könyvtárügy, a magyar írott kulturális örökség, a társadalmi emlékezet és a digitális tartalomipar jövőjét jelentősen befolyásoló célt tűzött ki maga elé azzal, hogy felvállalta a digitális formában rendelkezésre álló vagy előállítható magyar vonatkozású dokumentumok teljes körű szolgáltatását.

A megvalósítási projekt folyik, azonban hosszú távon nem állnak még rendelkezésre azok a feltételek, amelyek a sikert garantálnák. Így nem biztosított a megfelelő tárolókapacitás (ne felejtjük el, hogy itt több petabyte-nyi információról beszélünk), szerverkapacitás, forrong a jogi környezet, és a kulturális piac szereplőivel kialakítandó együttműködésnek is csak a biztató kezdeténél tartunk.

Valamennyiünkön, az együttműködési képességünkön múlik, hogy ez a projekt valóban sikertörténet lesz-e.

Erre az együttműködésre hívunk mindenkit határon innenről és túlról.

Jegyzetek

¹ A cikk a Zentán 2013. november 8–9-én megrendezett *Folyóirat-kultúra és online nyilvánosság* tanácskozás és kerekasztal beszélgetésen elhangzott előadás alapján készült.

² A cikk megírásához felhasználtuk dr. Káldos János különgyűjteményi igazgató úr ábráit és gondolatait.

³ Valamennyi magyarországi kiadványból a jogszabály szerinti példányszámot kell átadni kötelespéldány-szolgáltatás keretében a nemzeti könyvtár számára.